

Виявлено зв'язок між групами стереотипів «доброзичливість – недоброзичливість» та «порядність – непорядність» і вибором партнерів по спілкуванню на інтимно-особистісному та соціально-рольовому рівнях комунікативного поля українців, які взаємодіють із греками. Зафіксовано функціонування стереотипів «доброзичливість – недоброзичливість» відносно греків, які, проте, не впливають безпосередньо на структурування комунікативного поля. Автостереотипи українців за прямими і непрямими оцінками представників своєї етнічної групи майже не відрізняються.

За результатами оцінювання етнічних груп російськими респондентами спостерігаємо функціонування стереотипів «ефективність – неефективність» та «порядність – непорядність» на всіх рівнях комунікативного поля. В оцінках односельців і сусідів-українців виявлено зв'язок стереотипів «порядність – непорядність» та «ефективність – неефективність» з інтимно-особистісним і професійно-діловим рівнями.

У прямих оцінках болгарами представників етнічних груп стереотипи «ефективність – неефективність», «порядність – непорядність», «доброзичливість – недоброзичливість» функціонують на інтимно-особистісному та професійно-діловому рівнях комунікативного поля. На цих самих рівнях констатовано вплив стереотипів «ефективність – неефективність» за результатами непрямого оцінювання.

Для греків, які оцінювали українців і греків, важливими виявилися характеристики «порядність – непорядність» у професійно-діловому та соціально-рольовому спілкуванні. За результатами оцінювання реальних партнерів по спілкуванню фіксуємо значний вплив стереотипів «ефективність – неефективність», «порядність – непорядність» і «доброзичливість – недоброзичливість» на всіх трьох рівнях комунікативного поля.

Відомості про автора:

Фролова Ольга Василівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Бердянського державного педагогічного університету.

Статтю подано до друку 13.02.2015.

УДК 378.147:004

© В. В. Чумак, 2015 р.

В. В. Чумак (м. Бердянськ)

УПРАВЛІННЯ УЧБОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СТУДЕНТІВ ВНЗ У ДИСТАНЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглядається проблема управління навчальною діяльністю студентів у віртуальному освітньому просторі. Управління - це цілеспрямований вплив. До основних навчальних впливів відносимо проблемні завдання, які лежать в основі способу управління навчальною діяльністю студентів. У статті показано, що від технології управління навчальною діяльністю у віртуальному освітньому просторі залежить розвиток розумової діяльності студентів. Діяльність студентів характеризується самостійним пошуком необхідної інформації для вирішення навчальної задачі, самостійним вибором навчальних завдань, перебиранням на себе функцій управління власної навчальної діяльністю. За допомогою віртуальних засобів підтримується зв'язок між студентами і викладачем. Уміння вирішувати навчальні завдання, знаходити багатоваріантні способи вирішення проблемних завдань є показником розвитку розумової діяльності.

Ключові слова: управління учбовою діяльністю, проблемне навчання, віртуальний освітній простір.

В работе рассматривается проблема управления учебной деятельностью студентов в виртуальном образовательном пространстве. Управление – это целенаправленное воздействие. К основным обучающим воздействиям (влияниям) относим проблемные задачи, которые лежат в основе способа управления учебной деятельностью студентов. В статье показано, что от технологии управления учебной деятельностью в виртуальном образовательном пространстве зависит развитие мыслительной деятельности студентов. Деятельность студентов характеризуется самостоятельным поиском необходимой информации для решения учебной задачи, самостоятельным выбором учебных задач, перебиранием на себя функций управления собственной учебной деятельностью. С помощью виртуальных средств поддерживается связь между студентами и преподавателем. Умение решать учебные задачи, находить многовариантные способы решения проблемных задач является показателем развития мыслительной деятельности.

Ключевые слова: управление учебной деятельностью, проблемное обучение, виртуальное образовательное пространство.

The problem of management by educational activity of students is in-process examined in virtual educational space. The management is purposeful influence. To basic teaching influences (to influencing) we take problems tasks which are underlaid method of management by educational activity of students. It is rotined in the article, that from technology of management by educational activity development of cogitative activity of students depends in virtual educational space. Activity of students is characterized by the independent necessary information retrieval for the decision of educational task, by the independent choice of educational tasks, sorting out on itself of functions of management by own educational activity. By virtual facilities is communicated between students and teacher. Ability to decide educational tasks, find the multiple methods of decision of problems tasks is the index of development of cogitative activity.

Key words: management by educational activity, problem teaching, virtual educational space.

Постановка проблеми. Впровадження дистанційних технологій у навчальний процес відкриває перспективи для підвищення ефективності освітнього процесу. Праці багатьох вчених (Н. М. Бугайова, В. В. Депутат, П. П. Дітюк, М. І. Жалдак, Ю. М. Ільїна, Л. О. Колісник, О. Ю. Комісарова, Ю. І. Машбиць, М. М. Назар, Е. Л. Носенко, М. Л. Смільсон, В. Й. Цап та інші) [1, с. 11; 2; 5, с. 51; 6; 7, с. 125; 8, с. 120; 12, с. 168; 13, с. 56; 15, с. 250; 16] спрямовані на дослідження можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій навчання та створення систем комп'ютерного навчання, але наявний стан розвитку дистанційного навчання не тільки в Україні, але й у світі, не відповідає вимогам суспільства, а навчальні заклади, які його здійснюють, потребують наукового забезпечення. **Метою даної роботи** є дослідження ефективності управління учбовою діяльністю студентів у віртуальному освітньому просторі, визначити вплив технології управління учбовою діяльністю (побудованої на основі психологічних засад проблемного навчання) на процес розв'язування психологічних задач.

Від технології управління учбовою діяльністю (технологія навчальної діяльності) у віртуальному освітньому просторі залежить інтелектуальний розвиток студентів. Технологія управління учбовою діяльністю у віртуальному освітньому просторі (з урахуванням психологічних засад *проблемного навчання*, зони найближчого розвитку) створює умови для творчого засвоєння знань і цим сприяє розвитку інтелектуальних творчих можливостей студентів.

Діяльність вчителя Ю. І. Машбиць [5, с. 22; 12, с. 166] тлумачить як управління учбовою діяльністю, технологія навчальної діяльності це технологія управління учбовою діяльністю. Управління здійснюється шляхом управлінського впливу, а управління учбовою діяльністю шляхом навчального впливу. Інакше кажучи, єдиним засобом управління учбовою діяльністю є навчальні впливи.

Основними навчальними впливами є навчальні задачі, що їх ставить учитель. Системи навчальних впливів і способи їх використання в навчальному процесі становлять спосіб управління учбовою діяльністю, який є стрижнем технології навчальної діяльності. Центральну роль у ньому відіграють навчальні задачі. У даній роботі ми розглянемо вплив проблемних (творчих, продуктивних) задач на учбову діяльність студентів ВНЗ.

Як психологічна основа проблемного навчання виступає один із розділів психології мислення, пов'язаний із вивченням проблемних ситуацій. Психологи встановили, що мислення людини ширше, ніж просто розв'язування задач. Мислення необхідне і для постановки проблеми, і для засвоєння знань, і для розуміння тексту. Мислення, – за твердженням С. Л. Рубінштейна, – це пізнання, яке приводить до розв'язання поставлених перед людиною проблем і задач [14, с. 146]. С. Л. Рубінштейн відзначив, що мислення починається там, де виникає проблемна ситуація. Іншими словами, де немає проблеми, немає і мислення у строгому смислі цього слова. Проблемна ситуація завжди містить, з його точки зору, дещо, що потрібно заповнити, визначити. Мабуть, результатом її вирішення буде або нове для суб'єкта знання, або ж видозмінений спосіб дії. Як відзначає О. М. Матюшкін, поняття „задача” і „проблемна ситуація” є принциповими в проблемному навчанні, позначають різні психологічні реальності [11, с. 168]. Ситуація задачі не вимагає для своєї характеристики обов'язкового включення в цю ситуацію суб'єкта дії, тому як перший етап будь-якого процесу розв'язування задачі виділяється етап її засвоєння.

В. М. Чернобровкін у науковій роботі „Психологічні аспекти прийняття рішень у проблемних ситуаціях педагогічної діяльності як мисленнєвого процесу” відзначає, що в широкому розумінні „поняття проблемної ситуації визначається через протиріччя, неузгодженість в обставинах і умовах діяльності, що не має однозначного рішення” [17, с. 160].

Проблемна ситуація характеризує такий стан суб'єкта (студента), який вимагає нових знань про предмет, способи або умови виконання дії. Засвоєння або відкриття нового збігається в даному випадку з такою зміною стану суб'єкта, що становить мікроетап в його розвитку. Вирішення виниклої проблемної ситуації, таким чином, збігається з процесом становлення елементарних психічних новоутворень. Ці новоутворення можуть відноситися до різних елементів засвоєної дії або рисам особистості. Проблемна ситуація складається тоді, коли колишні засоби і способи виконання діяльності недостатні, коли людина ставить перед собою нові, нестандартні цілі. Головним елементом у проблемній ситуації є невідоме, нове, те, що повинно бути відкрите для правильного виконання дії, правильного виконання поставленого завдання. Така ситуація переживається людиною як щось незрозуміле, несподіване, таке, що турбує і дивує. У людини виникає смутне враження: „Щось не те!”, „Щось не так!” Усвідомлення проблемної ситуації може початися із здивування (з якого, за Платоном, і починається всяке пізнання), з невдачі, з ускладнення [9, с. 3].

Щоб створити проблемну ситуацію у навчанні, потрібно поставити студента перед необхідністю виконання такого завдання, за якого знання, що підлягають засвоєнню, займатимуть місце невідомого. Побачити проблему, сформулювати її означає частково зрозуміти її, і якщо не вирішити проблему, то знайти шлях, спосіб, метод вирішення. Тому ознака мислячої людини – бачити проблеми там, де вони є. Отже, вирішення проблеми не тільки знімає її, але і ставить нові проблеми. Саме в цьому пункті мислення пов'язано з пізнанням. Що більше бачить людина невирішених проблем, то більше у неї знань. І навпаки, що більше людина знає, то краще вона усвідомлює, чого саме вона не знає [9, с. 3]. Від усвідомлення проблеми думка переходить до її вирішення. Мисленнєва задача характеризується тим, що тепер вдалося розчленувати дане (відоме) і шукане (невідоме). По ходу розв'язання задачі все більшою мірою визначається шукане. Але міняється не тільки шукане, з'являються нові умови, нові вимоги, що впливають на процес мислення. Невідоме не є якась порожнеча, з якою неможливо оперувати. Перетворення невідомого у відоме йде через пізнання тих відносин і взаємозв'язків, в яких виявляються властивості невідомого (це фіксується в нових якостях і нових поняттях). З об'єкта пізнання ніби вичерпується

зміст, він „повертається новими сторонами”. Отже, людина в ході мислення сама розкриває систему зв'язків об'єкта, сама знаходить рішення задачі, шукає, невідомі властивості об'єкта.

Процес проблемного навчання виявляється таким, що складається з двох необхідних етапів: етапу постановки практичного або теоретичного завдання, що викликає проблемну ситуацію; етапу пошуку невідомого в цій проблемній ситуації або шляхом самостійного дослідження студента, навіть із використанням Інтернету, або шляхом надання викладачем (або комп'ютером) відомостей, необхідних для виконання проблемного завдання.

Проблемне навчання спрямоване на те, щоб поставити студента в положення першовідкривача, дослідника проблем, з якими він може впоратися. Лише в процесі самостійного подолання труднощів можна розвинути розумові здібності людини. Пошук невідомого в проблемній ситуації складає головну ланку проблемного навчання. Він збігається з процесом засвоєння нових знань. Треба відзначити, що перед студентом постають ті проблеми, які людство вже вирішило, вже знає відповідь на них.

Прийнято виділяти декілька рівнів проблемного навчання.

Перший – проблемний виклад матеріалу викладачем, доцільно при цьому застосовувати нові інформаційні технології навчання (викладач, привертаючи дані історії науки, боротьбу думок навколо даного питання, зіставляє різні точки зору і показує наукове рішення як результат їх боротьби і переосмислення).

Другий – постановка проблеми, різні точки зору даються у викладі викладача або надаються комп'ютером, проблема вирішується під керівництвом викладача.

Третій – викладач ставить проблему, озброює студентів необхідним інструментарієм для її вирішення (бібліографією, літературою, можливе використання Інтернету) і керує пошуком вирішення проблеми (третій рівень зустрічається в практиці викладання не часто).

Виділяють ряд типів проблемних ситуацій, які найчастіше виникають у процесі навчання [9, с. 15; 10, с. 10; 11, с. 168].

1. Проблемна ситуація створюється тоді, коли виявляється невідповідність між наявними вже системами знань у студентів і новими вимогами, які виникають у ході розв'язання нових навчальних завдань. При цьому розглянуті невідповідності або протиріччя виникають, по-перше, між старими, вже засвоєними студентами знаннями, і новими фактами, які виявляються в ході розв'язання даних завдань; по-друге, між тими самими за характером знаннями, але більш низького і більш високого рівня; по-третє, між науковими знаннями і знаннями з життєвого досвіду, тобто практичними.

2. Можливість створення проблемних ситуацій забезпечується й тим, що студенти постають перед різноманітним вибором із системи наявних знань тієї єдиної необхідної системи, використання якої тільки й може забезпечити правильне розв'язання запропонованої проблемної задачі.

Цей тип ситуацій, який створює проблему вибору, належить не тільки до чисто навчальних задач. Це чисельний тип ситуацій практичного, виробничого характеру, ефективність розв'язання якого залежить від правильного і повного відбору даних і актуалізації необхідних знань.

3. У процесі навчання проблемні ситуації часто виникають перед студентами тоді, коли вони стикаються з новими практичними умовами застосування вже наявних знань, коли має місце пошук шляхів застосування знань на практиці, їх використання в змінених у порівнянні із навчанням умовах.

У процесі навчання виникає багато таких проблемних ситуацій, при розв'язанні яких необхідно вміти побачити і застосувати для розв'язання задачі саме дану, а не яку-небудь іншу теоретичну закономірність, вміти застосовувати знання в різноманітних практичних умовах. Якщо ці умови є новими (на відміну від тих, у яких знання здобувалися), то успішність переносу знань залежить від варіативності умов їх застосування, від узагальнення і диференціації цих умов. Тому, що ширше буде досвід застосування знань у різних практичних умовах, то більшу активність й

самостійність у пошуку шляхів їх застосування придбають студенти, то успішніше вони оволодіють загальними принципами розв'язання різних видів задач.

4. Проблемна ситуація виникає в тому випадку, якщо є протиріччя між теоретично можливим шляхом розв'язання задачі і практичною нездійсненністю або недоцільністю вибраного способу, а також між практично досягнутим результатом виконання завдання і відсутністю теоретичного обґрунтування.

З психологічної точки зору, розв'язання подібного роду задач вимагає дуже великої розумової активності студентів. Ці завдання ніби поєднують у собі і звичайні навчальні задачі, і задачі з елементами творчого характеру. В ході їхнього розв'язання студент повинен актуалізувати старі знання, відібрати їх із різних систем знань, включити їх у нову систему, додатково оволодіти новими знаннями (застосовуючи порівняння, аналогію й інші розумові операції, сформулювати гіпотези, зуміти їх теоретично або практично обґрунтувати тощо).

Питання про формування загальних способів розв'язання проблемних ситуацій і управління цим процесом – одне з гострих питань проблемного навчання. Впровадження проблемного навчання в широку практику роботи школи і ВНЗ прямо залежить від розв'язання цієї задачі [9, с. 20].

Потрібно виходити з того, що кожний вид проблемних задач має відповідні йому загальні принципи розв'язання – узагальнений алгоритм розв'язання. Можна припустити, що сформульована система узагальнених приписань повинна бути результатом проблемного засвоєння знань і умінь студентів. Процес же її вироблення й закріплення у студентів повинен відбуватися в ході спеціально підбраної системи навчально-проблемних задач. Тут одним з неодмінних умов, що допомагають здійснити контроль і управління діяльністю студентів, є правильна послідовність надання задач.

Чимало фахівців вважають за доцільне також розподіл задач за складністю в межах досягнення найближчої учбової цілі – засвоєння узагальненого способу розв'язання задач певного типу: на початковому етапі учням пропонують задачі, для розв'язання яких їм потрібна допомога. Надалі учням пред'являють задачі, для розв'язання яких їм потрібно менше допомоги, і, нарешті, задачі, які вони можуть розв'язати самостійно (при цьому складність задач не зменшується). Найбільш послідовно цього підходу дотримуються в рамках теорії В. В. Давидова і Д. Б. Ельконіна [4, с. 544; 20, с. 168]. В. В. Давидов обґрунтував плідність цього підходу тим, що він спирається на потенційний рівень психічного розвитку учнів, посиляючись при цьому на відоме положення Л. С. Виготського про зону найближчого розвитку [3, с. 480].

Як встановили психологи, проблемне навчання має ряд достоїнств: воно сприяє тому, щоб мислення було логічним, науковим, творчим; робить навчальний матеріал більш доказовим і переконливим; сприяє формуванню міцних знань; формує у студентів такі відчуття, як упевненість у своїх силах, радість і задоволення від напруженої розумової діяльності; формує у студентів елементарні навички дослідницької діяльності; активно формує і розвиває позитивне відношення, інтерес як до даного навчального предмета, так і до учіння взагалі.

Застосування в навчальному процесі сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій (на основі психологічних засад проблемного навчання) може сприяти реалізації двох цілей: 1) сформувати у студентів необхідну систему знань, умінь і навичок; 2) досягнути високого рівня розумового розвитку студентів, розвитку здібностей до самонавчання, самоосвіти [15, с. 70; 18]. При проектуванні системи дистанційного навчання необхідно, зокрема, в комп'ютерну програму має бути покладено таку мету, як розвиток мислення студента. Це можливе на основі інтеріоризації тих нових способів і прийомів діяльності, які виникають у спільному з комп'ютером розв'язуванні задач. Навчальна програма може сприяти розвитку аргументованості, діалогічності мислення студентів та умінню доводити. Для цього в ній необхідно застосовувати демонстрацію, порівняння, зіткнення різних позицій, що стимулює становлення узагальненого, системного підходу до ситуацій. Для розвитку самостійного мислення необхідно закладати в програму ситуації, в яких студент не тільки розв'язує, але й самостійно ставить задачі. Навчальна програма може сприяти розвитку

творчої індивідуальності студентів, з довірою ставитися до будь-яких нестандартних рішень. Ставлячи за мету розвиток мислення студентів, при розробці навчальної програми не можна недооцінювати дидактичний потенціал внутрішнього діалогу. Одночасно з проектуванням зовнішнього діалогу, в якому чергуються висловлювання комп'ютера й студента, а явне питання одного припускає явну відповідь другого, необхідно стимулювати також й розумовий процес студента, його діалог із самим собою при розв'язуванні задачі. Стимуляція внутрішнього діалогу студентів відбувається в тому випадку, коли комп'ютер, будуючи своє повідомлення, текст, виводить способи міркування, порівнює різні позиції і нашоує студента на самостійні рішення окремих мікрозадач шляхом постановки риторичних питань. Останнє не вимагає явної відповіді, але активізує мислення студентів [10, с. 112; 15, с. 250].

Застосування в навчальному процесі комп'ютерних і телекомунікаційних технологій може забезпечити інтерактивну взаємодію викладачів і студентів на різних етапах навчання і самостійну роботу з матеріалами інформаційної мережі. Отже, засвоєння студентами знань і способів дій в умовах традиційного навчання відбувається в ході, в основному, репродуктивного мислення, тоді як в умовах психологічної концепції проблемного навчання (із використанням сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій) ця умова більшою мірою здійснюється в ході продуктивної розумової діяльності (у поєднанні з репродуктивною). Стає зрозумілим те, що можливості розумового розвитку студентів в умовах того й іншого навчання неоднакові.

Експериментальне дослідження було проведено (Бердянський державний педагогічний університет, факультет фізико-математичної і технологічної освіти) при вивченні студентами навчальних дисциплін: „Загальна психологія”, „Вікова психологія”, „Педагогічна психологія”, „Інженерна психологія”, „Психологія праці”, „Психологія управління”. Навчальні дисципліни включають: лекції; практичні заняття, орієнтовані на закріплення отриманих знань і їх використання; самостійна робота (включає творчі письмові завдання, розв'язування психологічних задач та ін.); тематичні тести, з обмеженням за часом, для самоперевірки засвоєння теоретичного матеріалу; завершення навчальних дисциплін відбувається проведенням контрольної роботи та екзамену. В кожній самостійній та практичній роботі містяться завдання, що дозволяють створювати проблемні ситуації. Від технології управління учбовою діяльністю (технологія навчальної діяльності) у віртуальному освітньому просторі залежить інтелектуальний розвиток студентів. Організація самостійної роботи студентів у віртуальному освітньому просторі, проведення лекцій, практичних занять відбувається з урахуванням психологічних засад проблемного навчання, потенційного рівня психічного розвитку студентів (посилаючись на відоме положення Л. С. Виготського [3, с. 480] про зону найближчого розвитку). Діяльність студентів характеризується самостійним пошуком необхідної інформації для розв'язання учбової задачі, самостійним вибором учбових задач, перебиранням на себе функцій управління власною учбовою діяльністю тощо. За допомогою віртуальних засобів (електронна пошта, скайп та ін.) підтримується зв'язок між студентами та викладачем. Все це надає можливість успішно виконувати важливі функції (комунікативна, організаційна, мотиваційна та ін.), що суттєво удосконалює навчальний процес і сприяє розвитку дивергентного продуктивного мислення студентів. Уміння нестандартно розв'язувати учбові задачі, знаходити багатоваріантні способи розв'язання проблемних задач є показником розвитку дивергентного продуктивного мислення [19, с. 112].

У дослідженні приймали участь 58 студентів, які навчаються за спеціальностями: технологічна освіта; професійна освіта; математика; фізика. За результатами експериментального дослідження було виявлено, що 43,10% студентів успішно розв'язали учбові задачі (за допомогою віртуальних засобів (електронна пошта, скайп та ін.) постійно підтримувався зв'язок між студентами та викладачем), розв'язування задач відбувалось в усіх можливих напрямках, із розглядом якомога більшої кількості розумних варіантів. Співвідношення в середині кожної академічної групи: технологічна освіта – 33,33% (1 курс); професійна освіта – 66,66% (1 і 2 курси); фізико-математична освіта – 53,33% (2 курс, фізики і математики); фізики – 41,66% (1 курс).

За результатами дослідження можна зробити **висновок**, що від технології управління учбовою діяльністю (технологія навчальної діяльності) у віртуальному освітньому просторі залежить інтелектуальний розвиток студентів. Ефективне управління учбовою діяльністю студентів можливе завдяки урахуванню психологічних засад проблемного навчання, зони найближчого розвитку. 43,10% студентів успішно розв'язали задачі проблемного характеру, уміння знаходити багатоваріантні способи розв'язання проблемних задач є показником розвитку дивергентного продуктивного мислення. Успішна організація самостійної роботи студентів у віртуальному освітньому просторі є неможливою без відповідальності та самоактивності студентів, уміння ефективно управляти власною (учбовою) діяльністю.

Література

1. Білоус О. А. Впровадження дистанційних технологій в навчальний процес / О. А. Білоус, Т. В. Завальна, Н. М. Захарченко // Теорія та методика електронного навчання : збірник наукових праць. – Кривий Ріг : Видавничий відділ НМетАУ, 2010. – С. 10–12.
2. Веле Штилвелд Дистанційне навчання – від теорії до практики, актуальний мережевий семінар [Електронний ресурс] / Веле Штилвелд. – Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua/distance/articles/15/>
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
4. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : Интор, 1996. – 544 с.
5. Дистанційне навчання: психологічні засади: монографія / [М. Л. Смульсон, Ю. І. Машбиць, М. І. Жалдак, Ю. М. Ільїна, М. М. Назар, П. П. Дітюк, О. Ю. Комісарова, В. Й. Цап, Н. М. Бугайова, В. В. Депутат]; за ред. М. Л. Смульсон. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 240 с.
6. Дистанційне навчання [Електронний ресурс] / Хмельницький національний університет. Факультет дистанційного навчання. – Режим доступу : <http://dn.tup.km.ua/dn/page.aspx?r=r32&lng=1>
7. Колісник Л. О. Психологічний аспект розвитку дистанційного навчання / Л. О. Колісник // Актуальні проблеми психології : Психологічна теорія і технологія навчання / За ред. С. Д. Максименка, М. Л. Смульсон. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Т. 8, вип.6. – С. 121–128.
8. Комісарова О. Ю. Психологічна підтримка студентів за допомогою телекомунікаційних технологій / О. Ю. Комісарова, М. Л. Смульсон // Теорія та методика електронного навчання : збірник наукових праць. – Кривий Ріг : Видавничий відділ НМетАУ, 2010. – С. 117–126.
9. Кудрявцев Т. В. Вопросы психологии и дидактики проблемного обучения / Т. В. Кудрявцев // О проблемном обучении. – М. : Наука, 1993. – Вып. 1. – С.3–20.
10. Лернер И. Я. Проблемное обучение / И. Я. Лернер. – М. : Изд-во МГУ, 1974. – 112 с.
11. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А. М. Матюшкин. – М. : Педагогика, 1972. – 168 с.
12. Машбиць Ю. І. Навчальна технологія (психологічний аналіз) / Ю. І. Машбиць // Актуальні проблеми психології : Психологічна теорія і технологія навчання / За ред. С. Д. Максименка, М. Л. Смульсон. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Т. 8, вип.6. – С. 166–177.
13. Носенко Е. Л. Формування когнітивних структур особистості засобами інформаційних технологій / Е. Л. Носенко, М. А. Салюк. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2007. – 138 с.
14. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования / С. Л. Рубинштейн. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 146 с.

15. *Смульсон М. Л.* Інтелектуальний саморозвиток у віртуальному освітньому середовищі: зміна парадигми / М. Л. Смульсон // Актуальні проблеми психології : Психологічна теорія і технологія навчання / За ред. С. Д. Максименка, М. Л. Смульсон. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Т. 8, вип. 6. – С. 250–259.
16. *Телекомунікаційні технології у навчальному процесі: методичні рекомендації* [Електронний ресурс] / [М. Л. Смульсон, Н. М. Бугайова, В. В. Депутат, О. Ю. Комісарова, Ю. І. Машбиць, В. Й. Цап]; за ред. М. Л. Смульсон. – К., 2009. – Режим доступу : <http://www.psy-science.com.ua/Recommendation/>
17. *Чернобровкін В. М.* Психологічні аспекти прийняття рішень у проблемних ситуаціях педагогічної діяльності як мисленнєвого процесу / В. М. Чернобровкін // Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко / За ред. В. О. Моляко. – К. : Освіта України, 2008. – С. 160–202.
18. *Чумак В. В.* Організація самостійної роботи студентів ВНЗ у віртуальному освітньому просторі / В. В. Чумак // Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми (Київ, 20 травня 2013 р.) : тези доповідей II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. – Режим доступу: <http://www.newlearning.org.ua>
19. *Чумак В. В.* Розвиток дивергентного мислення студентської молоді у курсі вивчення психологічних дисциплін / В. В. Чумак, А. В. Корнієнко // Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 6–7 лютого 2015 року). – К. : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2015. – С.112–114.
20. *Эльконин Б. Д.* Введение в психологию развития / Б. Д. Эльконин. – М. : Тривола, 1994. –168 с.

Відомості про автора:

Чумак Віктор Вікторович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Бердянського державного педагогічного університету.

Статтю подано до друку 14.04.2015.